

УДК 329.285:94(477)«191»

СУСПІЛЬНО-СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ АНАРХІСТСЬКИХ ГРУП В УКРАЇНІ НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Іванішин Д.О., Блоха Я.Є.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті розглянуто особливості ідеології анархістських груп та суспільно-світоглядні засади їх діяльності на території України у 1903–1917 рр. Встановлено, що головними завданнями агітаційно-пропагандистського напрямку діяльності анархістів у 1903–1914 рр. були поширення ідеологічного впливу на потенційних прихильників революції; інформаційне забезпечення діяльності анархістських осередків, протидія політичним опонентам. Однак їх непослідовність в ідеології, викликала часткових відхід прихильників анархізму та похитнула авторитет даної суспільно-політичної течії. Під час Першої світової війни діяльність анархістів була спрямована на «підштовхування» революції. Її основною тезою було прагнення до комуністичного способу життя, свободи і рівності. Анархісти мріяли про повне зруйнування держави і капіталу, які задавили ці прагнення, вважали, що революція, яка розпочалася, закінчиться лише після повного знищення державницько-класового ладу.

Ключові слова: анархія, терор, ідеологія, пропаганда, революція.

Постановка проблеми. Слово «анархія» походить від грецького і означає «відсутність правління». У сучасних енциклопедичних і довідкових виданнях анархізм визначається як суспільно-політична течія, що виступає за знищення державної влади. У повсякденному житті часто тлумачиться як невизнання авторитетів, дисципліни, порядку.

На початку ХХ століття анархізм не був новинкою для всього світу, однак специфіка рево-

люційної ситуації в Росії зумовила собою більш широкий масштаб і своєрідну форму поширення анархістського терору. Диференціація суспільства у Російській імперії, національна ворожнеча, класовий антагонізм виявилися настільки сильними, а влада настільки нездатною вирішити нагальні проблеми, які стояли перед країною, що перший же потужний революційний вибух привів до масового кровопролиття і занурив країну в безодню хаосу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких розпочато вирішення даної проблеми, на які посилаються автори. Питання про зародження анархістського руху в Україні і зараз залишається дискусійним. Дослідники називають роком виникнення руху різні дати: 1900, 1903, 1904, 1905-й, іноді до анархістського руху відносять нігілістів, бакуністів, бунтарів 1860-1880-х рр., духоборів і толстовців. Але, анархізм, як політичний рух, сформувався в Російській імперії тільки у 1903-1904 рр. Першими історіографами анархістського руху у Східній Європі були самі анархісти, у працях яких спогади перепліталися з публіцистикою та історичною канвою [1; 7]. Ці праці грішили фрагментарністю і безсистемністю, автори плутали дати, тенденційно показували особисту роль того чи іншого анархіста, замовчували, «в конспіративних» цілях, конкретні імена і дати. Так, наприклад, робота П. Аршинова [1] започаткувала напрям апологетики в історіографії анархістського руху. Перше ґрунтовне дослідження анархізму «початкового етапу» належить меншовику Б. Горєву, але воно не дає відповіді на питання про точний час виникнення анархістського руху [4].

Ідеологія анархізму в Україні у вітчизняній науковій літературі висвітлена недостатньо. Винятком можуть бути історичні дослідження М. Боровика [3], О. Лебеденка, І. Назарова та деяких інших науковців. Роботи В.А. Савченка [6] та С.А. Ткача [8], які певним чином стосуються ідейних основ анархістського руху на Україні, не акцентують увагу на діяльності анархістських груп напередодні та під час Першої світової війни.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Проте в усіх перерахованих роботах анархізм переважно досліджується як політичний рух і меншою аналізуються його ідейні основи та суспільно-світоглядні засади. Співвідношення ж ідей анархізму з проблемами сучасності (наприклад, процес формування громадянського суспільства), взагалі займає опосередковане місце у даних дослідженнях.

Метою статті є розгляд суспільно-світоглядних засад діяльності анархістських груп на території України у 1903-1917 рр.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи становище анархістського руху напередодні Першої світової війни, зауважимо, що у 1913 р. поліцією фіксуються три анархістські групи в Одесі: «СЧМ», в якому, за словами поліції, панують «бунтарські настрої», група анархістів, яку очолював якийсь «потьомкінець», група анархістів-здиричників отамана Коршуна. У 1914 р. в Одесі діяла група анархістів-нальотчиків братів Григораш, групи «Чорна маска», «Чорна рука», що займалися «мандатним» здирицтвом. Серед моряків продовжували існувати законспіровані групи «СЧМ». Відомо, що О. Железняков, плаваючи кочегаром на торгових судах по Чорному морю, в 1916 р. входив до підпільної матроської організації анархістів [6, с. 150].

Перша половина 1914 р. була пов'язана з піднесенням робітничого та страйкового руху в Російській імперії, в червні 1914 р. П.О. Кропоткін писав: «настає пробудження... підготовка до революції» [5, с. 255], а також він відкрито писав

про свою думку щодо Першої світової війни, де зазначав, що не можна осторонь спостерігати за подіями, а необхідно діяти. У 1914 р. В.І. Забрежнев писав: «останні місяці свідчать про підйом революційного руху» [6, с. 144]. Анархісти-синдикалісти планували видавати в Російській імперії «замаскований» легальний, теоретичний орган. Я.І. Кириловський засудив синдикалістів з групи В.А. Поссе.

У січні 1914 р. конференція російських анархістів-комуністів закордоном прийняла рішення про те, що газ. «Робочий мир» стає органом «Федерації закордонних груп російських анархістів-комуністів»; до редакції були обрані: О.Ю. Голберг (Ге), Г.І. Гогелія, М.І. Гольдсміт (Корн), І.С. Гроссман (Роцін) був виведений з редакції [6, с.145]. Видання «Рабочего мира» було перервано початком Першої світової війни. У Лозанні в березні-грудні 1915 р. група анархістів-комуністів, що згуртувалася навколо газети «Робочий мир», стала видавати газету «Рабочее знамя» (1916 р. газета перестала виходити через нестачу коштів).

На початку 1914 року Департамент поліції констатував припинення анархічної пропаганди по всій імперії, але це повідомлення не було правдивим. У першій половині 1914 р. одеська поліція проводила політичну перевірку осіб, причетних до анархістів, «під ковпак» потрапили: М. Надеждін, брати Зіфріді, К. Бронштейн (член бельгійської групи анархістів-синдикалістів), Б. Гольберштадт, І. Лузанов, Ф. Яровий, О. Григораш, І. Бутилкін, брати Гнатюки тощо [6, с. 145].

Поліція мала інформацію про створення нової групи в Одесі під керівництвом І.С. Віленського і Р.І. Таратути, які підтримували зв'язки з анархістами Києва, Катеринослава, Москви, Брянська. Кам'янецьподільська група анархістів на чолі із Н.В. Дрікером 1914 р. відновила канал політичної контрабанди нелегальної літератури, що йшла з «вікон» на кордоні до Києва, Одеси, але у вересні 1914 р. Н.В. Дрікер був заарештований [8, с. 27].

Радянські історики В.В. Комін і С.М. Канєв писали, що у період 1914 р. їм вдалося виявити наявність анархістських груп в трьох містах імперії. П.О. Коротич вважає, що у 1914-1916 рр. в Україні анархістські групи були в Харкові, Катеринославі, Бердянську, Керчі, Олександрівську, Волинській губернії [6, с. 145]. У серпні 1914 р. з Санкт-Петербургу і деяких інших міст через Харків і далі до Одеси, Катеринослава, Києва вирушили кілька груп анархістів, які прагнули налагодити зв'язки на місцях.

Однак Перша світова війна, що розпочалася в серпні 1914 р., перекреслила плани анархістів, розколола їхню ідеологічну єдність. До серпня 1914 р. головний ідеолог анархістів П.О. Кропоткін стояв на позиціях антиімлітаризму, викривав антигуманну, грабіжницьку сутність воєн. Але в серпні 1914 р. частина анархістів-комуністів, так чи інакше пов'язаних із масонським рухом, на чолі з П.О. Кропоткіним та В.М. Черкезовим підтримала вступ Російської імперії в Першу світову війну, вважаючи, що ця війна виправдана історією, тому що ведеться проти «німецького імлітаризму», «німецького завойовницького імперіалізму». П.О. Кропоткін оприлюднив «Лист пропозитні по-

дії» з Брайтона, в якому публічно став на захист однієї з протиборчих сторін у війні. Такий вчинок свого лідера викликав у багатьох анархістів здивування, шок, розгубленість [7, с. 170].

У 1914 р. в Харкові на об'єднаних зборах анархістів, есерів та соціал-демократів, обговорювалися питання про ставлення до війни і про необхідність випуску антивоєнної листівки. За підрахунками П.О. Коротича, у 1914–1916 рр. поліція в різних частинах Російської імперії виявила 27 різних антивоєнних анархічних листівок, поліції були невідомі будь-які пропагандистські анархічні матеріали, що містять заклики до війни на боці країн Антанти. О. Беркман, Е. Голдман, І.М. Ейхенбаум (Волін), Ш. Яновський та низка інших відомих діячів анархістського руху підписали заяву проти війни. Активно проти війни виступали анархісти, які колись діяли в Україні: Я.І. Кириловський (Новомирський), І.С. Гроссман (Рошнін), М.І. Музіль (Рогдаєв) тощо.

Практична діяльність анархістів реалізувалась за трьома провідними напрямками роботи: агітаційно-пропагандистському, організаційному (внутрішньоорганізаційному – формування груп і федерацій, зовнішньоорганізаційному – допомога в формуванні робітничого, профспілкового, страйкового рухів), бойовому (політичний та економічний терор). Головними завданнями агітаційно-пропагандистського напрямку стали: поширення ідеологічного впливу на потенційних прихильників революції; інформаційне забезпечення діяльності анархістських осередків, протидія політичним опонентам. Пропаганда анархістів була спрямована на робітників, яких анархісти мріяли схилити до бунту. Однак їх непослідовність в ідеології, викликала часткових відхід прихильників анархізму та похитнула авторитет даної суспільно-політичної течії.

Анархістський рух у 1914–1916 рр. знаходився в стані ідеологічної та організаційної кризи, але не можна казати про його зникнення. Анархісти продовжили пошуки шляхів впливу на робітничий рух, до анархістських груп продовжували приходити відчайдухи, в той же час центри анархістського руху в Російській імперії змістилися з Півдня (Одеса, Катеринослав) до Харкова та імперських столиць (Петроград, Москва).

Робітників налаштовували на радикальні дії: страйк, непокору по відношенню до управлінської ланки підприємств, селянство – до знищення майна поміщиків, партизанської війни. Популярність анархістів серед робітників будувалася на радикалізмі, робітники підтримували їхню боротьбу в тому обсязі, в якому це відповідало миттєвим локальним завданням боротьби за свої права. Більшість анархістів Російської імперії виступала проти війни. Вихід з війни анархісти бачили у світовій революції. Анархістські групи в 1911–1914 рр. виховали цілу плеяду борців, що в 1917–1918 рр. підтримують революційні перетворення. Образ анархіста-моряка був не тільки яскравим літературним штампом, а й реальністю революційних років, коли анархістська ідеологія захопила значну моряків торгового і військового Чорноморського флоту.

Частина істориків помилково заявляли про відсутність у анархістів будь-якої організуючої структури руху. Анархістські структури не

підпорядковувалися логіці, властивій партійним структурам: керувалися локальними завданнями, не мали «проголошеного» формального центру, який віддавав би директиви, призначав керівництво, вів загальну бухгалтерію та реєстрацію членів. «Дикі» анархістські групи поліції було важко контролювати за допомогою провокаторів, складно вистежити: багатьох із вже заарештованих анархістів доводилося звільняти на підставі недостатності доказів, відсутності фіксованого членства в групах. Відносно однорідності анархічного руху, тенденції до встановлення міжрегіональних зв'язків і об'єднання, спільність цілей і завдань, енергія та активність лідерів і учасників руху були тими умовами, які давали змогу анархістам впливати на генезу революційного руху [6, с.153].

На момент Лютневої революції (1917 р.) анархістські групи України перебували в дуже тяжкому становищі. Небачено жорстокий терор царського уряду, ідеологічна і організаційна роздробленість анархістів поряд з елементами внутрішнього розкладу в їх русі призвели до того, що на цей час більшість з них була знищена, перебувала на каторзі чи в еміграції або свідомо відійшла від активної діяльності. На початок 1917 р. анархістські групи діяли лише в Києві, Катеринославі та Харкові [5, с. 262].

Однак в обставині революційної ейфорії, що охопила суспільство після несподівано легкої перемоги над самодержавством, анархісти починають нарощувати свій вплив. Економічна криза, радикалізація та поляризація суспільства, політичне безладдя і неспроможність нової влади розв'язати соціально-економічні та політичні проблеми, поставлені революцією, тільки активізували цей процес.

З весни 1917 р. в Україні почалося бурхливе зростання кількості анархістських організацій. Збільшувалися старі та виникали нові групи в Одесі, Києві, Харкові, Катеринославі, Олександрівську, Миколаєві, Севастополі, Павлограді та інших містах [5, с. 263]. Анархісти створювали свої клуби, читальні, виступали з лекціями на промислових підприємствах. З весни 1917 р. ведеться активна пропаганда ідей анархізму у військових частинах, влада бореться з анархістами своїми методами. Особливо великою популярністю анархісти користувалися на Чорноморському флоті.

Іншим різновидом діяльності анархістів було створення сільськогосподарських комун переважно у захоплених поміщицьких маєтках. Загалом цей процес був досить поширений у 1917 р. в Україні. У 1917 р. анархістські групи України розгорнули активну видавничу діяльність. Крім періодичних видань «Свобода внутри нас» (Київ), «Рабочая мысль», «Хлеб и Воля» (Харків), «Голос анархиста» (Катеринослав), з'явилася велика кількість брошур, листівок та прокламацій. За допомогою них анархістам вдалося зміцнити вплив на маси.

Про зміцнення анархістського руху свідчило й проведення 18–22 липня 1917 р. в Харкові Південноросійської конференції анархістських груп, яка ухвалила рішення скликати 30 вересня 1917 р. в цьому ж місті Всеросійський з'їзд анархістів. Для його підготовки було створено Тимчасове інформаційне бюро [3, с. 4].

У дні жовтневого перевороту анархісти виступили разом з більшовиками, які намагалися використати їх як бойовий, руйнівний елемент. Представники анархістських організацій увійшли до багатьох ревкомів. У Києві, Катеринославі, Олександрівську, Одесі та інших містах і селищах України анархісти спільно з більшовиками вели боротьбу проти військ Тимчасового уряду, Каледіна, Центральної Ради.

Таким чином, 1917 р. в Україні створився один з найбільших та найактивніших анархістських центрів на території колишньої Російської імперії. Проте у цьому році діяльність анархістських організацій України ще не набула такого широкого розмаху, як у Москві та Петрограді [3, с. 5]. Але вже у 1918 р. анархісти України за рівнем впливу на маси починають переважати своїх російських однодумців.

У цілому діяльність анархістів навесні-восени 1917 р. була спрямована на «підштовхування» революції. Її основною тезою було прагнення до комуністичного способу життя, свободи і рівності. Анархісти мріяли про повне зруйнування держави і капіталу, які задавили ці прагнення, вважали, що революція, яка розпочалася, закінчиться лише після повного знищення державницько-класового ладу. У травні 1917 р. Київська асоціація вільних анархістів у своїй декларації закликала боротися за негайну передачу знарядь праці трудящим, встановлення економічної рівності [3, с. 5].

Для анархістського руху пріоритетом у діяльності було видання та розповсюдження листівок,

газет, агітація та пропаганда серед населення. Анархістські агітатори руйнували місцеві осередки РСДРП, ПСР, Бунду, легальних профспілок, залучаючи до своїх груп вже досвідчених учасників: радикальних елементів соціалістичних партій, «професіоналів» робітничого руху. Кількість вихідців з інших партій у лавах анархістів доходила до 30%.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямку. Виходячи з викликів того часу діяльність анархістів 1914–1917 рр., як руйнівників старих структур, була «союзницькою» не тільки для есерів і соціал-демократів, але й для українських національних рухів і партій. У боротьбі з абсолютною монархією анархісти, які виступали проти будь-якої державної системи, об'єктивно опинилися на одному боці із майбутніми творцями української державності: М. Грушевським, С. Петлюрою, В. Винниченком. При цьому не можна не відзначити, що в своїй боротьбі за «права народу» анархісти переступили через фундаментальне право людини – право на життя. Анархістський терор не може бути виправданий, прощений – анархісти, які перейшли грань людяності, свідомо стали політичними злочинцями.

Серед перспективних напрямків в даному напрямку виокремимо дослідження суспільно-світоглядних засад діяльності анархістських груп в основних «столицях» анархізму – Одесі та Катеринославі, а також в Гуляйпільській республіці.

Список літератури:

1. Аршинов П. Два побєга. Из воспоминаний анархиста. 1906–1909 гг. URL: <http://www.rulit.me/books/dva-pobega-iz-vospominanij-anarhista-1906-9-gg-read-491037-1.html>.
2. Белаш А.В., Белаш В.Ф. Дороги Нестора Махно. Київ: Товариство «Знання України», 1993. 347 с.
3. Боровик М. Анархістський рух в Україні (1917–1921 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 Історія України. Київ, 2002. 19 с.
4. Горев Б.И. Аполитические и антипарламентские группы (анархисты, максималисты, махаевцы). Общественное движение в России в начале XX в. Т. 3. Кн. 5. Санкт-Петербург, 1914. URL: <http://www.karaultheca.ru/rus-an/gorev.htm>.
5. Канев С.Н. Революция и анархизм: Из истории борьбы революционных демократов и большевиков против анархизма (1840–1917 гг.). Москва: Мысль, 1987. 328 с.
6. Савченко В.А. Діяльність анархістських організацій в Україні у 1903–1929 рр.: історичний аспект та політична практика / Наук. ред. О.П. Реєнт. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2017. 444 с.
7. Таратута А.Г. В России и за границей 1903–1907 гг. Михаилу Бакунину 1876–1926. Очерки истории анархического движения в России. Москва: Голос труда, 1926. С. 298–306.
8. Ткач С.А. Діяльність анархістських організацій у Подільській губернії на початку XX ст. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип 8. С. 222–228.

Иванишин Д.А., Блоха Я.Е.

Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

ОБЩЕСТВЕННО-МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АНАРХИСТСКИХ ГРУПП В УКРАИНЕ НАКАНУНЕ И ВО ВРЕМЯ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Аннотация

В статье рассмотрены особенности идеологии анархистских групп и общественно-мировоззренческие основы их деятельности на территории Украины в 1903–1917 гг. Установлено, что главными задачами агитационно-пропагандистского направления деятельности анархистов в 1903–1914 гг. были распространения идеологического воздействия на потенциальных сторонников революции; информационное обеспечение деятельности анархистских организаций, противодействие политическим оппонентам. Однако их непоследовательность в идеологии, вызвала частичных уход сторонников анархизма и пошатнуло авторитет данного общественно-политического течения. Во время Первой мировой войны деятельность анархистов была направлена на «подталкивание» революции. Ее основным тезисом было стремление к коммунистическому образу жизни, свободы и равенства. Анархисты мечтали о полном разрушении государства и капитала, которые задавили эти стремления, считали, что революция, которая началась, закончится только после полного уничтожения государственно-классового строя.

Ключевые слова: анархия, террор, идеология, пропаганда, революция.

Ivanishyn D.O., Blokha Ya.Ye.

Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko

SOCIALLY-WORLDVIEW FOUNDATIONS ACTIVITIES OF GROUPS OF ANARCHISTS IN UKRAINE BEFORE AND DURING FIRST WORLD WAR

Summary

The article deals with the peculiarities of the ideology of groups of anarchists and socio-ideological principles of their activity on the territory of Ukraine in 1903–1917. It was established that the main tasks of the propaganda direction of the anarchist activity in 1903–1914 were the spread of ideological influence on potential supporters of the revolution; informational support of the activity of the anarchist cells, opposition to political opponents. However, their inconsistency in ideology, caused the departure of adherents of anarchism and shaken the authority of this socio-political movements. During the First World War, the work of the anarchists was aimed at "pushing" the revolution. Its main thesis was the desire for a communist way of life, freedom and equality. The Anarchists dreamed of the complete destruction of the state and capital, which pushed these aspirations, believed, that the revolution that began, will end only after the complete destruction of the state-class system.

Keywords: anarchy, terror, ideology, propaganda, revolution.